

Naučno izračunavanje — Belekške

Andrija Urošević

Rešavanje problema matematičkim metodama

- **Modelovanje**
  - Relevantne veličine, njihovo kvantitativno izražavanje i odnos između njih: *matematički model* M .
  - Pitanje na koje želimo dobiti odgovor: *matematički problem* P .
- **Rešavanje**
  - Primena metode koja može rešiti problem P .
  - Dobijamo rešenje S .
- **Interpretacija**
  - Rešenje S u modelu M , interpretirano u terminima polaznog problema.

Modelovanje problema

- Poteškoće pri modelovanju
  - Potrebno je procizno uočiti relevantne vrednosti i odnose između njih, treba opisati odgovarajućim formalnim matematičkim jezikom.
  - Kako modelujemo problem direktno utiče na to koji metod rešavanja možemo da primenimo.
- Matematički model
  - Apstrakcija polaznog problema, kako se fokusiramo samo na relevantna svojstva problema.
  - Skup promenljivih predstavlja relevantne vrednosti.
  - Skup formula predstavlja relevantne odnose između tih vrednosti.
- Formulacija
  - Matematička teorija koja ima pogodna svojstva (diferencijabilnost, konveksnost, ...) se preporučuje pri formulisanju modela. Razlog tome je šira primena metoda za rešavanje tog problema.
- Pojednostavljenje modela
  - Model uprostimo sve dok je greška rešenja prihvatljiva.
  - Neke tehnike:
    - * Zamena beskonačnih procesa konačnim
    - * Zamena opštih matrica specifičnim matricama: blok dijagonalne, dijagonalne, trougaone, ...

- * Zamena proizvoljnih funkcija jednostavnijim funkcijama: polinimima, konveksnim funkcijama. . . .
- * Zamena nelinearnih problema linearnim problemima.
- * Zamena diferencijalnih jednačina algebarskim jednačinam.
- * Zamena beskonačno dimenzionih prostora konačno dimenzionim prostorima.
- Da bi tehnike pojednostavljenja bile relevantne potrebno je da:
  - * alternativni problem možemo lakše rešiti, a čije rešenje nije drastično drugačije od polaznog;
  - * transformacija tekućeg problema u lakši problem dozvoljava izračunavanje rešenja tekućeg problema pomoću rešenja lakšeg problema.
- Upozorenja:
  - Model ne oslikava precizno stvarnost
  - Model može biti dobar u nekim aspektima, a loš u drugim.
  - Podešavanje podataka dovodi do prilagođavanja modelu, u praksi ne daje dobre rezultate.
  - Ne treba se držati modela koji ne rade.

Rešavanje problema

- Obično sam metod rešavanja dolazi na osnovu dobro izabranog modela problema.
- U nekim slučajevima sam model nema metodu koja može da se primeni.

Interpretacija rešenja

- Kada dobijemo rešenje modela, primenjujemo inverzne transformacije pojednostavljivanja nad tim rešenjem.
- Transformisano rešenje razmatramo u terminima veza stvarnih fenomena i promenljivih u modelu.
  - Treba voditi računa o jedinicama.

Aproksimacija i greške u izračunavanju

- Greške pre samog naučnog izračunavanja:
  - **Modelovanje:** Apstrakcija i pojednostavljenje dovode do greške
  - **Empirijska merenja:** Uključuju dozu neprekidnosti zbog nesavršenosti mernih instrumenata
  - **Prethodna izračunavanja:** Ulazni podaci mogu biti rezultat nekog prethodnog izračunavanja, pa se greška tako akumulira.
- Prethodni problemi nisu otkljivi, sledeća dva jesu:
  - **Diskretizacija i odsecanje:** Povećanjem granularnosti smanjujemo grešku. Beskonačne procese koje zamenjujemo konačnim možemo kontrolisati njihov broj koraka.
  - **Zaokruživanje:** Broj decimala koje se koriste za zapis realnih brojeva.

- Dve grupe grešaka: (1) *Greške podataka*; (2) *Greške izračunavanja*.
- **Procena greške.** Za pravu i približnu vrednost x i x' definišemo greške:
  - *Apsolutna greška*: $E(x, x') = |x - x'|$.
  - *Relativna greška*: $R(x, x') = \frac{|x - x'|}{|x|}$

Stabilnost, uslovljenost i regularizacija

- Algoritam je *nestabilan* ukoliko se njegova greška akumulira tokom njegovog izvršavanja, u suprotnom algoritam je *stabilan*.
- *Poništavanje* je slučaj kada je relativna greška mala usled oduzimanja realnih vrednosti koje nose grešku.
- Problem je *loše uslovljen* ako za malo različite podatke na ulozu daje drastično različita rešenja.
- Neka su α ulazi podaci, i $x(\alpha)$ rešenja problema P . Tada *uslovljenost* problem P definišemo kao

$$Cond(P) = \frac{R(x(\alpha), x(\alpha'))}{R(\alpha, \alpha')} = \frac{|x(\alpha) - x(\alpha')|/|x(\alpha)|}{|\alpha - \alpha'|/|\alpha|}.$$

- Uslovljenost funkcije f :

$$Cond(f) = \frac{|f(x) - f(x + \Delta x)|/|f(x)|}{|\Delta x|/|x|} \approx |xf'(x)/f(x)|$$

- Uslovljenost matrice A :

$$Cond(A) = |A^{-1}||A|$$

- Uslovljenost sistema $Ax = b$:

$$\begin{aligned} Cond(P) &= \frac{|A^{-1}b - A^{-1}(b + \Delta b)|/|A^{-1}b|}{|\Delta b|/|b|} \\ &= \frac{|A^{-1}\Delta b|/|A^{-1}b|}{|\Delta b|/|b|} \\ &= \frac{|A^{-1}\Delta b|}{|\Delta b|} \frac{|Ax|}{|x|} \end{aligned}$$

- Lošu uslovljenost rešavamo *regularizacijom*.
  - Zamenjujemo problem koji je loše uslovljen bliskim problemom koji je dobro uslovljen.
  - Razlika između ta dva problema treba da bude podesiva nekim parametrom, tj. kada parametar teži nuli problemi su jednaki.

Aproksimacija funkcija

- Aproksimacija funkcije f je funkcija g koja je funkciji f bliska u nekom unapred definisanom smislu.

- Aproksimacija funkcija se vrši iz različitih razloga:
  - pojednostavljanje evaluacije funkcije;
  - zamenom funkcije nekom funkcijom sa boljim matematičkim osobinama;
  - ne znamo simboličku reprezentaciju funkcije već samo njene vrednosti u nekim tačkama.
- Postoje razni kriterijumi za aproksimaciju:
  - $\|f - g\|_2^2 = \int_a^b (f(x) - g(x))^2 dx$; (kriterijum je površina između dve funkcije)
  - $\|f - g\|_2^2 = \sum_{i=1}^n (f(x_i) - g(x_i))^2$; (ukupno odstupanje u svim tačkama u kojima je vrednost funkcije poznata)
  - $\|f - g\|_\infty = \sup_{x \in [a,b]} |f(x) - g(x)|$. (samo najveće odstupanje je bitno)

Primeri problema aproksimacije funkcija

- Problem linearne aproksimacije:
  - Aproksimacija: $g(x, \alpha) = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_i x_i$.
  - Kriterijum: $\min_{\alpha} \sum_{i=1}^N (g(x_i, \alpha) - f(x_i))^2$.
- Problem rekonstrukcije zamućene slike operatorom A :
  - $x = A^{-1}y$ ne daje dobro rešenje, kako je A loše uslovljena matrica.
  - Regularizacija obezbeđuje da se susedni pikseli ne razlikuju mnogo:

$$\min_x \|Ax - y\|^2 + \lambda \left(\sum_{i=1}^M \sum_{j=1}^{N-1} (x_{i,j} - x_{i,j+1})^2 + \sum_{i=1}^{M-1} \sum_{j=1}^N (x_{i,j} - x_{i+1,j})^2 \right)$$

- Problem konstrukcije slike od N slika različitih delova iste scene.
  - Moramo uračunati razlike među delovima slika: To su rotacija kamere za ugao θ , translacija kamere za vektor (u, v) i skaliranje za vrednost s . Jedna takva veza može biti data matricom transformacije ($a = s \cos \theta$, $b = s \sin \theta$ i $s = \sqrt{a^2 + b^2}$):

$$G = \begin{pmatrix} a & -b & u \\ b & a & v \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix},$$

- Potrebno je još odrediti i upariti detalje na slikama (postoji algoritam). Neka je skup lokacija detalja $\{x_{ij} | j = 1, \dots, M\}$, i za svake dve slike i i j dat $F(i, j)$ skup indeksa detalja koji su uspešno upareni.
- Konačan optimizacioni problem postaje (G_i matrica transformacije sa parametrima (a_i, b_i, u_i, v_i)):

$$\min_{\mathbf{a}, \mathbf{b}, \mathbf{u}, \mathbf{v}} \sum_{i=1}^N \sum_{j=i+1}^N \sum_{k \in F(i,j)} \|G_i x_{ik} - G_j x_{jk}\|^2$$

- Određivanje koordinata GPS uređaja:
  - (u, v, w) koordinate GPS uređaja koje treba izračunati;
  - (p_i, q_i, r_i) koordinate i -tog satelita;
  - ρ_i udaljenost i -tog satelita od GPS uređaja.
  - Za svaki satelit treba da važi: $\sqrt{(u - p_i)^2 + (v - q_i)^2 + (w - r_i)^2} = \rho_i$.
  - Problem se svodi na:

$$\min_{u,v,w} \sum_{i=1}^n (\sqrt{(u - p_i)^2 + (v - q_i)^2 + (w - r_i)^2} - \rho_i)^2.$$

Aproksimacija u Hilbertovim prostorima

- Vektorski prostor koji je kompletan u odnosu na metriku indukovanu skalarnim proizvodom $d(x, y) = \|x - y\| = \sqrt{(x - y) \cdot (x - y)}$ se naziva *Hilbertovim prostorom*.
  - $\mathbb{R}^n$ je Hilbertov prostor
  - $\mathcal{L}_2[a, b]$ prostor funkcija koje su integrabile sa kvadratom na intervalu $[a, b]$ je Hilbertov prostor.
- Sistem vektor $\{e_i | i \in \mathbb{N}\}$ je *ortonormiran* ako

$$e_i \cdot e_j = \begin{cases} 1 & i = j \\ 0 & i \neq j \end{cases} \quad i, j \in \mathbb{N}.$$

- Neka je $\{e_i | i \in \mathbb{N}\}$ ortonormiran sistem vektora Hilbertovog prostora $\mathcal{H}$. Koeficijenti $x \cdot e_i$ nazivaju se *Furijeovi koeficijenti* vektora $x \in \mathcal{H}$, a red $\sum_{i=1}^{\infty} (x \cdot e_i) e_i$ se naziva *Furijevo red* vektora $x \in \mathcal{H}$.

Teorema 1 Za ortonormirani sistem $\{e_i | i \in \mathbb{N}\}$ u Hilbertovom prostoru $\mathcal{H}$, sledeća tvrđenja su ekvivalentna:

- Za svako $x \in \mathcal{H}$ i svako $\varepsilon > 0$, postoje skalari $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n$, takvi da važi $\|x - \sum_{i=1}^n \lambda_i e_i\| < \varepsilon$.
- Za svako $x \in \mathcal{H}$ važi $\sum_{i=1}^{\infty} (x \cdot e_i) e_i = x$ (pri čemu se podrazumeva konvergencija u smislu metrike prostora $\mathcal{H}$)
- Za svako $x \in \mathcal{H}$ važi $\sum_{i=1}^{\infty} (x \cdot e_i)^2 = \|x\|^2$ (Parselova jednakost)
- Ako je vektor $x \in \mathcal{H}$ takav da je $x \cdot e_i = 0$ za svako $i \in \mathbb{N}$, onda važi $x = 0$.

Teorema 2 Neka je f element Hilbertovog prostora $\mathcal{H}$ i neka je $\mathcal{H}'$ njegov potprostor čiju bazu čine elementi $\{g_1, g_2, \dots, g_n\}$. Postoji element najbolje aproksimacije $g^* = \sum_{i=1}^n c_i^* g_i \in \mathcal{H}'$, takav da važi

$$\left\| f - \sum_{i=1}^n c_i^* g_i \right\| = \inf_{c_1, \dots, c_n} \left\| f - \sum_{i=1}^n c_i g_i \right\|.$$

Dodatno, važi da je $(f - g^*) \cdot x = 0$ za sve $x \in \mathcal{H}'$ akko je g^* element najbolje aproksimacije za f iz $\mathcal{H}'$.

- Element najbolje aproksimacije za f je njegova ortogonalna projekcija na prostor $\mathcal{H}'!!!$
- Koeficijenti najbolje aproksimacije se mogu odrediti iz sistema:

$$\sum_{i=1}^n c_i (g_i \cdot g_j) = f \cdot g_j, \quad j = 1, \dots, n$$

- Ako je baza $\{g_1, \dots, g_n\}$ ortogonalna, svi skalarni proizvodi $g_i \cdot g_j$ su jednaki nuli ako $i \neq j$, tako da u tom slučaju nije potrebno rešavati sistem jednačina već je dovoljno izračunati skalarne proizvode i izraziti koeficijente c_i iz dobijenih jednakosti u kojima učestvoje po jedan koeficijent c_i .

Srednjevadratna aproksimacija

- Neka je $\mathcal{L}_2[a, b]$ Hilbertov prostor funkcija integrabilnih sa kvadratom na intervalu $[a, b]$, u kome je norma definisana integralom $\|f\|^2 = \int_a^b f^2(x) dx$ onda se element najbolje aproksimacije naziva elementom *najbolje srednjevadratne aproksimacije*.
- Ako je funkcija f definisana na konačnom skupu tačaka $\{x_0, \dots, x_m\}$ integral zamenjujemo sumom, tj. $\|f\|^2 = \sum_{i=1}^m f^2(x_i)$.
- Metoda koja rešava srednjevadratnu aproksimaciju na konačnom skupu tačaka naziva se *metoda najmanjih kvadrata* (engl. *least squares method*).
- Sistem koji se rešava uzima sledeći oblik:

$$\sum_{i=1}^n c_i \sum_{k=1}^m g_i(x_k) g_j(x_k) = \sum_{k=1}^m f(x_k) g_j(x_k) \quad j = 1, \dots, n.$$

$$\sum_{k=1}^m g_j(x_k) \left(\sum_{i=1}^n c_i g_i(x_k) \right) = \sum_{k=1}^m f(x_k) g_j(x_k) \quad j = 1, \dots, n.$$

$$A^T A x = A^T b$$

$$x = (A^T A)^{-1} A^T b$$

- Prethodna jednačina predstavlja rešenje problema

$$\min_x \|Ax - b\|^2.$$

- Drugi način izvođenja rešenja:

$$\begin{aligned} \|Ax - b\|^2 &= (Ax - b)^T (Ax - b) \\ &= ((Ax)^T - b^T)(Ax - b) \\ &= (x^T A^T - b^T)(Ax - b) \\ &= b^T b - x^T A^T b - (b^T Ax)^{T^T} + x^T A^T Ax \\ &= b^T b - x^T A^T b - (x^T A^T b)^T + x^T A^T Ax \\ &= b^T b - 2x^T A^T b + x^T A^T Ax \end{aligned}$$

- Izjednačavanjem gradijenta po x sa nulom dobijamo:

$$2A^T Ax - 2A^T b = 0.$$

- Matrica $(A^T A)^{-1} A^T$ je *Mur-Penrouzov pseudo inverz* matrice A .
- Metod srednjekvadratne aproksimacije se često koristi za rešavanje problema linearne regresije.

Teorema 3 (Gaus-Markov) Ukoliko važi $E(\varepsilon) = 0$ i $cov(\varepsilon) = \sigma^2$, za konstantno $\sigma^2 > 0$, onda za ocenu $\hat{w} = (X^T X)^{-1} X^T y$ važi

$$E(\hat{w}) = w, cov(\hat{w}) = \sigma^2 (X^T X)^{-1}.$$

Takođe, za svaku nepristrasnu linearnu ocenu $\tilde{w}$ parametra w važi

$$\sum_{i=1}^n (w_i - \hat{w}_i)^2 \leq \sum_{i=1}^n (w_i - \tilde{w}_i)^2$$

- Ukoliko je matrica $A^T A$ loše uslovljena (kolone ili vrste matrice A su visoko korelisane), tada se koristi regularizacija i rešava se problem (*Tihonovljeva regularizacija* ili *grebena regularizacija*):

$$\min_x \|Ax - b\|^2 + \lambda \|x\|^2$$

- Slično kao u prethodnom slučaju:

$$\|Ax - b\|^2 + \lambda \|x\|^2 = (Ax - b)^T (Ax - b) + \lambda x^T x = b^T b - 2x^T A^T b + x^T A^T A x + \lambda x^T x.$$

- Računanjem gradijenta po x i izjednačavanjem sa nulom dobijamo:

$$A^T Ax - A^T b + \lambda x = 0$$

$$x = (A^T A + \lambda I)^{-1} A^T b$$

- Uklanjanje šuma iz signala:

$$\min_x \|x - y\|^2 + \lambda \sum_{i=1}^{n-1} (x_i - x_{i+1})^2$$

– Uvodimo matricu D :

$$\begin{pmatrix} 1 & -1 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & -1 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 1 & -1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & 1 & -1 \end{pmatrix}$$

– Dati problem postaje:

$$\min_x \|Ix - y\|^2 + \|\sqrt{\lambda} Dx - 0\|^2$$

$$\min_x \left\| \begin{pmatrix} I \\ \sqrt{\lambda} D \end{pmatrix} x - \begin{pmatrix} y \\ 0 \end{pmatrix} \right\|^2$$

– Odgovarajuće rešenje:

$$x = (I + \lambda D^T D)^{-1} y$$

- Rekonstrukcija zamućene slike:

$$\min_x \|Ax - y\|^2 + \lambda \left(\sum_{i=1}^M \sum_{j=1}^{N-1} (x_{i,j} - x_{i,j+1})^2 + \sum_{i=1}^{M-1} \sum_{j=1}^N (x_{i,j} - x_{i+1,j})^2 \right)$$

– Uvodimo matricu D_h i D_v :

$$\begin{pmatrix} I & -I & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ 0 & I & -I & \dots & 0 & 0 & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & I & -I & 0 \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & I & -I \end{pmatrix} \begin{pmatrix} D & 0 & \dots & 0 \\ 0 & D & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & D \end{pmatrix}$$

– Problem možemo zapisati kao:

$$\min_x \|Ax - y\|^2 + \|\sqrt{\lambda} D_v x - 0\|^2 + \|\sqrt{\lambda} D_h x - 0\|^2$$

$$\min_x \left\| \begin{pmatrix} A \\ \sqrt{\lambda} D_v \\ \sqrt{\lambda} D_h \end{pmatrix} x - \begin{pmatrix} y \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix} \right\|^2$$

– Odgovarajuće rešenje:

$$x = (A^T A + \lambda D_v^T D_v + \lambda D_h^T D_h)^{-1} A^T y$$

Furijeova transformacija

- Trigonometrijski Furijeov red se zasniva na sistemu različitih frekvencija $\cos(kx)$ i $\sin(kx)$ za $k = 0, 1, \dots$
- Furijeovi koeficijenti omogućavaju analizu signala u odnosu na frekvencije koje su u njemu zastupljene, odnosno *spektar signala*. ???
- *Furijeova transformacija* prevodi reprezentaciju funkcije iz vremenskog domena u frekvencijski domen.
  - *Inverzna Furijeova transformacija* radi obrnuto.
  - Neke vrste Furijeovih transformacija: *razvoj u Furijeov red*, *neprekidna Furijeova transformacija* i *diskretna Furijeova transformacija*.
- Neka je funkcija f periodična i integrabilna na intervalu $[a, b]$. Tada se može razviti u Furijeov red:

$$f(t) = \frac{a_0}{2} + \sum_{k=1}^{\infty} \left(a_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{b-a}\right) + b_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{b-a}\right) \right),$$

$$a_k = \frac{2}{b-a} \int_a^b f(t) \cos\left(\frac{2\pi kt}{b-a}\right) dt, \quad k = 0, 1, 2, \dots$$

$$b_k = \frac{2}{b-a} \int_a^b f(t) \sin\left(\frac{2\pi kt}{b-a}\right) dt, \quad k = 1, 2, 3, \dots$$

- *Primer:* $f(t) = 5 \cos(2t) + 3 \sin(8t)$ je periodična na intervalu $[0, \pi]$. Odatle svi Furijeovim koeficijenti su 0 sem $a_1 = 5$ i $b_4 = 3$.
- Komleksna reprezentacije Furijeovog reda:

$$f(t) = \sum_{k=-\infty}^{\infty} \hat{f}_k e^{\frac{-2\pi i k t}{b-a}}$$

$$\hat{f}_k = \frac{1}{b-a} \int_a^b f(t) e^{\frac{2\pi i k t}{b-a}} dt$$

- Odnos između realne i kompleksne reprezentacije su u tesnoj vezi:

$$a_0 = 2\hat{f}_0$$

$$a_k = \hat{f}_k + \hat{f}_{-k}$$

$$b_k = i\hat{f}_{-k} - \hat{f}_k$$

- Za koeficijente važi $\overline{\hat{f}_k} = \hat{f}_{-k}$:

$$\begin{aligned} \overline{\hat{f}_k} &= \overline{\frac{1}{b-a} \int_a^b f(t) e^{\frac{2\pi i k t}{b-a}} dt} \\ &= \frac{1}{b-a} \int_a^b \overline{f(t) e^{\frac{2\pi i k t}{b-a}}} dt \\ &= \frac{1}{b-a} \int_a^b f(t) e^{\frac{-2\pi i k t}{b-a}} dt \\ &= \hat{f}_k \end{aligned}$$

- Promenljiva t predstavlja vreme, dok Furijeovi koeficijenti $\hat{f}_k$ predstavljaju intenzitet odgovarajućih frekvencija u signalu.
  - U razvoju u Furijeov red vremenski domen je neprekidno, ali je frekvencijski domen diskretan, tj. periodična funkcija se može predstaviti preko beskonačno mnogo broja sinusa i kosinusa, ali sa diskretnim frekvencijama.
  - Ovaj problem se prevazilazi prelaskom sa reda na integral (Furijeova transformacija i inverzna Furijeova transformacija):

$$\hat{f}(u) = \int_{-\infty}^{+\infty} f(t) e^{2\pi i u t} dt$$

$$f(t) = \int_{-\infty}^{+\infty} \hat{f}(u) e^{-2\pi i u t} du$$

- Mana ovih metoda je što je funkcija f obično poznata samo na konačnom skupu tačaka.
- Neka su vrednosti funkcije $f_j = f(t_j)$, gde je $t_j = t_0 + jh$, za $j = 0, 1, \dots, n-1$ i $h > 0$. Tada:

$$\hat{f}_k = \frac{1}{n} \sum_{j=0}^{n-1} f_j e^{\frac{k 2\pi i j}{n}} \quad k = 0, 1, \dots, n-1$$

$$f_k = \frac{1}{n} \sum_{j=0}^{n-1} \hat{f}_j e^{-\frac{2\pi i k j}{n}} \quad j = 0, 1, \dots, n-1$$

- *Primer* uklanjanje šuma: Signal $\rightarrow$ (FFT) $\rightarrow$ Frekvencije $\rightarrow$ (clamp) $\rightarrow$ Frekvencije (bez visokih) $\rightarrow$ (IFFT) $\rightarrow$ Signal (bez šuma).
- Furijeova transformacija u dve dimenzije:
  - Nekretna:

$$\hat{f}(u, v) = \int_{-\infty}^{+\infty} \int_{-\infty}^{+\infty} f(x, y) e^{2\pi i (xu + yv)} dx dy$$

$$f(x, y) = \int_{-\infty}^{+\infty} \int_{-\infty}^{+\infty} \hat{f}(u, v) e^{-2\pi i (xu + yv)} du dv$$

- Diskretna:

$$\hat{f}_{lm} = \frac{1}{PQ} \sum_{j=0}^{P-1} \sum_{k=0}^{Q-1} f_{jk} e^{2\pi i \left(\frac{j l}{P} + \frac{k m}{Q} \right)}$$

$$f_{jk} = \sum_{l=0}^{P-1} \sum_{m=0}^{Q-1} \hat{f}_{lm} e^{-2\pi i \left(\frac{j l}{P} + \frac{k m}{Q} \right)}$$

- Koeficijenti Furijeove transformacije su, kao kompleksni brojevi, određeni modulom ili *amplitudom* i argumentom ili *fazom*.
  - Amplituda predstavlja jačinu nekog signala.
  - Faza predstavlja pomeraj frekvencije duž vremenske ose.
- *Dirakova delta funkcija* i $f(x, y) = \delta(x, y) = \delta(x)\delta(y)$
- *Odsecanje dela spektra*:
  - Odsecanje viših frekvencija omogućava grub prikaz slike (uklanja ivice)
  - Odsecanje nižih frekvencija omogućava prepoznavanje ivica (istače ivice)
  - Uklanjanjem prepoznatljivih maksimuma uklanjaju se poreiodične strukture na slici.

Brza Furijeova transformacija

- DFT (Diskretna Furijeova transformacija) ima složenost $\Theta(n^2)$.
- FFT (Brza Furijeova transformacija) ima složenost $\Theta(n \log n)$.
- Uvodimo n -ti koren jedinice $w = e^{\frac{2\pi i}{n}}$,
  - Važi $w^n = 1$:

$$w^n = e^{\frac{2\pi i}{n}n} = e^{2\pi i} = 1$$

- Važi $w^{k+\frac{n}{2}} = -w^k$:

$$w^{k+\frac{n}{2}} = e^{\frac{2\pi i}{n}(k+\frac{n}{2})} = e^{\frac{2\pi i k}{n} + \pi i} = e^{\pi i} e^{\frac{2\pi i k}{n}} = -w^k$$

- Diskretna Furijeovra transformacija postaje:

$$\hat{f}_k = \frac{1}{n} \sum_{j=0}^{n-1} f_j w^{kj} \quad k = 0, 1, 2, \dots, n-1$$

- Važi $\hat{f}_{k+n} = \hat{f}_k$:

$$\hat{f}_{k+n} = \frac{1}{n} \sum_{j=0}^{n-1} f_j w^{(k+n)j} = \frac{1}{n} \sum_{j=0}^{n-1} f_j w^{kj} = \hat{f}_k$$

- Koeficijenti se mogu izračunati preko parnih i neparnih elementa:

$$\begin{aligned} \hat{f}_k &= \frac{1}{n} \sum_{j=0}^{n-1} f_j w^{kj} = \frac{1}{n} \sum_{j=0}^{n/2-1} f_{2j} w^{2jk} + \frac{1}{n} \sum_{j=0}^{n/2-1} f_{2j+1} w^{(2j+1)k} = \\ &= \frac{1}{2} \frac{1}{n/2} \sum_{j=0}^{n/2-1} f_{2j} w^{2jk} + \frac{1}{2} w^k \frac{1}{n/2} \sum_{j=0}^{n/2-1} f_{2j+1} w^{(2j+1)k} = \frac{1}{2} (E_k + w^k O_k) \end{aligned}$$

- Takođe, važi:

$$E_{k+n/2} = E_k$$

$$O_{k+n/2} = O_k$$

- Dobijamo:

$$\hat{f}_k = \begin{cases} \frac{1}{2} (E_k + w^k O_k) & 0 \leq k < \frac{n}{2} \\ \frac{1}{2} (E_{k-\frac{n}{2}} + w^k O_{k-\frac{n}{2}}) & \frac{n}{2} \leq k < n \end{cases}$$

- Konačno:

$$\hat{f}_k = \frac{1}{2} (E_k + w^k O_k)$$

$$\hat{f}_{k+\frac{n}{2}} = \frac{1}{2} (E_k - w^k O_k)$$

- Algoritam FFT se može koristiti i kao algoritam za inverzni FFT, tako što se pre primene algoritma FFT, ulaz konjuguje, a nakon primene algoritma FFT, izlaz konjuguje.

Konvolucija

- Da li postoji neka aritmetička veza između operacija nad signalima i nekih operacija nad njihovim Furijeovim transformacijama?

– Važi:

$$\begin{aligned}
 \widehat{f+g}(u) &= \int_{-\infty}^{+\infty} (f+g)(t)e^{2\pi iut} dt \\
 &= \int_{-\infty}^{+\infty} (f(t) + g(t))e^{2\pi iut} dt \\
 &= \int_{-\infty}^{+\infty} f(t)e^{2\pi iut} dt + \int_{-\infty}^{+\infty} g(t)e^{2\pi iut} dt \\
 &= \hat{f}(u) + \hat{g}(u)
 \end{aligned}$$

– Takođe,

$$\begin{aligned}
 \hat{f}(u)\hat{g}(u) &= \int_{-\infty}^{+\infty} f(x)e^{2\pi iux} dx \int_{-\infty}^{+\infty} g(y)e^{2\pi iuy} dy \\
 &= \int_{-\infty}^{+\infty} \int_{-\infty}^{+\infty} f(x)g(y)e^{2\pi i(x+y)u} dx dy \\
 &= \int_{-\infty}^{+\infty} \int_{-\infty}^{+\infty} f(x)g(v-x)e^{2\pi ivu} dx dv \\
 &= \int_{-\infty}^{+\infty} \left(\int_{-\infty}^{+\infty} f(x)g(v-x) dx \right) e^{2\pi ivu} dv \\
 &= \int_{-\infty}^{+\infty} (f * g)(v)e^{2\pi ivu} dv
 \end{aligned}$$

$$(f * g)(v) = \int_{-\infty}^{+\infty} f(x)g(v-x) dx$$

– Operacija $*$ se naziva operacijom *konvolucije*.

Teorema 5 (o konvoluciji):

$$\widehat{f * g} = \hat{f}\hat{g}$$

$$\widehat{fg} = \hat{f} * \hat{g}$$

$$f * g = g * f$$

$$(f * g) * h = f * (g * h)$$

$$f * (g + h) = f * g + f * h$$

$$f * \delta = f$$

- Konvolucija u diskretnom smislu:

$$(f * g)_i = \sum_{j=0}^{n-1} f_j g_{i-j} \quad i = 0, 1, \dots, n-1$$

- Konvolucija u dve dimenzije:

$$(f * g)(u, v) = \int_{-\infty}^{+\infty} f(x, y) g(u - x, v - y) dx dy$$

$$(f * g)_{i,j} = \sum_{k=0}^{m-1} \sum_{l=0}^{n-1} f_{k,l} g_{i-k,j-l}$$

- Po definiciji konvolucija dva signala ima vremensku složenost $\Theta(n^2)$. Ali primenom FFT algoritma, konvoluciju možemo izračunati u $\Theta(n \log n)$ (zbog teoreme o konvoluciji $\widehat{f * g} = \hat{f} \hat{g}$).
  - $\widehat{f * g} \text{ (FFT)} \rightarrow \hat{f} \hat{g} \text{ (množenje)} \rightarrow \hat{f} \hat{g} \text{ (teorema o konvoluciji)} \rightarrow \widehat{f * g} \text{ (IFFT)} \rightarrow f * g$
- *Primer:* Množenje polinoma je konvolucija

$$f(x) = \sum_{i=1}^m f_i x^i \quad g(x) = \sum_{i=1}^n g_i x^i$$

- Proizvod je veličine $m + n + 1$, te ulazne podatke proširujemo $(f_1, f_2, \dots, f_m, 0, \dots, 0)$ i $(g_1, g_2, \dots, g_n, 0, \dots, 0)$.
- Množenje polinoma ima složenost $\Theta((n + m) \log(n + m))$.
- Konvolucija se koristi tako što je jedna funkcija signal, a druga funkcija predstavlja neku jednostavnu funkciju kojom transformišemo signal. Tu funkciju zovemo *filter*.
- Filter Gausovog zamučivanja.
  - Gausovo zvono: $\frac{1}{2\pi\sigma^2} e^{-\frac{x^2+y^2}{2\sigma^2}}$
  - Uprošćeni filter zamučivanja:

$$\frac{1}{9} \begin{pmatrix} 1 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 1 \end{pmatrix}$$

- Filteri za otkrivanje ivica:
  - Sobel-Feildmonove vertikalne i horizontalne ivice:

$$G_x = \begin{pmatrix} 1 & 0 & -1 \\ 2 & 0 & -2 \\ 1 & 0 & -1 \end{pmatrix} * A \quad G_y = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 1 \\ 0 & 0 & 0 \\ -1 & -2 & -1 \end{pmatrix} * A$$

- Aproksimacija intenziteta gradijenta je onda $G = \sqrt{G_x^2 + G_y^2}$
- Brzo pronalaženje uzorka slike g u drugoj slici f .

Osnovni koncept obrade signala

Uzorkovanje

- Zbog prirode operisanja računara signal se opisuje diskretnim reprezentacijama.
  - Procedura uzorkovanja signala se radi tako što se odaberu vremenski trenuci u kojima će se meriti jačina zvuka, a kvantizaija odabir numeričke skale za predstavljanje izmerenih vrednosti.
  - Ako se na svakih T sekundi vrši uzorkovanje signala, govori se o uzorkovanju signala sa frekvencijama uzorkovanja f_s .
  - Veza između učestalosti uzorkovanja i frekvencije uzorkovanja:

$$f_s = \frac{1}{T};$$

$$w_s = \frac{2\pi}{T} = 2\pi f_s.$$

- Ukoliko postoji neka frekvencija f_b za koju važi $f_b > f$ onda je frekvencija f ograničena frekvencijom f_b koju još i nazivamo granična frekvenija.
- *Najkvistov teorema*: Signal se može verodostojno reprodukovati samo ako je frekvencija uzorkovanja više od dva puta veća od granične frekvencije.
  - Kako ljudsko uvo čuje do oko $22KHz$, najčešće se vrši uzorkovanje od $44.1KHz$.
  - Kod video zapisa uzorkovanje se mora vršiti i više od dva puta učestalije, jer može pokazivati statična kretanja, pa čak i kretanja unazad.

Curenje spektra

- Razvoj u Furijeov red i diskretna Furijeova transformacija pretpostavljaju periodičnost signala i diskretni frekvencijski domen, što u realnosti obično nije slučaj.
  - Čak iako je signal periodičan to nam ne garantuje da će njegovo uzorkovanje biti periodično.
    - * To stvara skokove u vremenskom domenu i odgovarajuće visoke frekvencije u frekvencijskom domenu.
  - Ako kalibrišemo softver za analizu spektra tako da izražava frekvencije u celobrojnim Herima, onda:
    - * Signal frekvencije $3Hz$ prilikom Furijeove transformacije daje vrlo jasan pik na frekvencije $3Hz$;
    - * Signal frekvencije $2.8Hz$ prilikom Furijeove transformacije će se predstaviti u celom frekvencijskom spektru. Ovaj fenomen se naziva *curenje spektra*.
- Problem se ublažuje pomoću *prozorskih funkcije*, tako što se signal u vremenskom domenu množi nekom prozorskom funkcijom.
  - Osobine prozorskih funkcija:
    - * svuda izvan intervala su nula;
    - * na krajevima intervala teže nuli;

- * maksimum dostižu na sredini intervala.
- Neke prozorske funkcije:
  - Blekmenova
  - Hanova
  - Hamingova funkcija
  - Kasijerova funkcija

Filtriranje signala

- Filtriranje signala obično se koristi kao prvi korak u selekciji informacija koje signal nosi.
  - Prvi način: FFT $\rightarrow$ modifikacija signala $\rightarrow$ IFFT
  - Drugi način: Konvolucija gde je jedan signal polazni signal, a drugi je filter.
  - Zašto je drugi pristup brži? Jer filteri obično vrlo malo ne nula vrednosti.
- *Linearni vremenski invarijantni sistemi* koji za linearne kombinacije ulaznih signala generišu linearne kombinacije izlaznih signala i čije ponašanje se ne menja u zavisnosti od vremena.
  - Linearno invarijentni sistem H koji preslikava signal $x(t)$ u $y(t)$ opisuje se kao:
    - * $H(ax(t)) = aH(x(t))$
    - * $H((x_1 + x_2)(t)) = H(x_1(t)) + H(x_2(t))$
  - $y(t) = tx(t)$ nije vremenski invarijantan
  - $y(t) = 2x(t)$ jeste vremenski invarijantan
- *Impulsni odgovor sistema* predstavlja kratkotrajni signal u vremenskom domenu, koji je najčešće diskretna Dirakova δ funkcija.
  - Formalno, ako je ulaz sistema signal $x[n] = \delta[n]$, impulsni odgovor sistema je signal $h[n] = H(\delta[n])$.
- Diskretni signali zajedno sa odgovarajućim izlazima se mogu zapisati

$$x[n] = \sum_k x[k]\delta[n - k]$$

$$y[n] = H(x[n]) = \sum_k x[k]h[n - k]$$

- Podela filtera:
  - Po prirodi signala: analogni ili digitalni
  - Po dužini impulsnog odgovora: *filteri sa konačnim trajanjem impulsnog odgovora* (FIR filteri) i *filteri sa beskonačnom dužinom impulsnog odgovora* (IIR filteri)
- FIR filteri se mogu predstaviti kao konačne težinske sume prethodnih, trenutnih, ili budućih ulaza:

$$y[n] = \sum_{i=-M_1}^{M_2} b_i x[n - i]$$

- Primer: $y[n] = \frac{1}{3}(x[n] + x[n-1] + x[n-2])$
- Frekvencijski odgovor sistema oslikava kako sistem reaguje na ulaze (harmonike)

$$x[n] = e^{i\omega n}$$

$$y[n] = \sum_{k=0}^M b_k x[n-k] = \sum_{k=0}^M b_k e^{i\omega(n-k)} = e^{i\omega n} \sum_{k=0}^M b_k e^{-i\omega k}.$$

- Frekvencijski odgovor filtera, podrazumeva:

$$H(\omega) = \sum_{k=0}^M b_k e^{-i\omega k}$$

- Kako se signali mogu razložiti na harmonike, dovoljno je poznavati frekvencijski odgovor filtera da bi filter bio definisan.
  - Ukoliko je amplituda frekvencijskog odgovora filtera za harmonik neke frekvencije jednaka nuli, to znači da taj filter eliminiše tu frekvenciju iz signala.
- Zamućenje prostim uprosečavanjem, Gausovo zamućenje i Sobel-Feldmanovi filteri predstavljaju FIR filtere.
- IIR filteri zavse od tekućih ulaza, prethodnih ulaza, i prethodnih izlaza:

$$y[n] = \sum_{l=1}^N a_l y[n-l] + \sum_{k=0}^M b_k x[n-k]$$

- Primer: $y[n] = a_1 y[n-1] + b_0 x[n]$
  - * Impulsni odgovor određujemo zamenom $x[n] = \delta[n]$.
  - * Pretpostavljamo da važi $x[0] = 0$ i $y[0] = 0$.
  - * Rekurentno stižemo do rešenja:

$$y[n] = a_1^n b_0 x[0]$$

- Impulni odgovor jednog IIR filtera može biti:
  - Low-pass, High-pass, Band-pass, Band-stop

Talasići

- Sistem trigonometrijskih funkcije nije uvek najbolji izbor.
  - Nije pogodan za funkcije koje nisu periodične.
  - Ne dozvoljava lokalizaciju: Ako je u nekom frekvencija prisutna u signalu, biće prisutna takom celog trajanja signala (u intervalima u kojima nije izražena biće poništena drugim frekvencijama).
  - Nije pogodan za funkcije koje nisu glatke.
- Definiše se funkcija koja ne mora biti glatka, pa čak ni neprekidna koju nazivamo *talasićem*. Ona generiše sistem talasića translacijama i skaliranjem.

- Primer osnovnog talasića je Harova funkcija:

$$\phi(x) = \begin{cases} 1 & x \in [0, \frac{1}{2}) \\ -1 & x \in [\frac{1}{2}, 1) \\ 0 & x \notin [0, 1) \end{cases}$$

- Ortonormirani sistem kojim se mogu proizvoljno dobo aproksimirati funkcije prostora $L^2(\mathbb{R})$ su definisani kao:

$$\phi_{ij} = 2^{i/2} \phi(2^i x - j) \quad i, j \in \mathbb{Z}$$

- Mogu se koristiti i drugi osnovni talasići, ali je bitno od njih konstruisati ortonormirani sistem.

Numerička linearna algebra

- Problemi rešavanja sistema jednačina, inverzija matrica, dokompozicija matrica, izračunavanje sopstevnih vektora i sopstvenih vrednosti matrica.

Primeri problema numeričke linearne algebre

- Problem rangiranja stranica na internetu (*PageRank* algoritam).
- Internet se modeluje usmerenim grafom.
- Skup čvorova S je skup strana, $|S| = N$. Neka je K skup strana bez veza ka drugim stranama.
- Verovatnoća pristupa nekoj stranici $s \in S$:

$$P(s) = \sum_{r \in N(s)} \frac{P(r)}{n_r} + \sum_{r \in K} v_s P(r)$$

- $N(s)$ je skup strana koje pokazuju na stranu s .
- n_r broj strana na koje se pokazuje sa strane r .
- $v = (v_1, \dots, v_s, \dots, v_N)$ vektor preference korisnika u posećivanju određene stranice.
- $p = (p_1, \dots, p_s, \dots, p_N)$ vektor verovatnoće posete svih stranica.
- A matrica takva da $A_{ij} = \frac{1}{n_j}$ ukoliko postoji veza sa strane j ka strani i , a 0 u suprotnom.
- $k = (k_1, \dots, k_s, \dots, k_N)$ vektor indikator da li čvor i nema naslednika.

$$p = (A + vk^T)p$$

- p je sopstveni vektor matrice $A + vk^T$, pa se problem svodi na pronalaženje sopstvenog vektora matrice.
  - Matrica $A + vk^T$ je stohastička, pa je njena najveća sopstvena vrednost jednaka 1, što znači da će sopstveni vektor imati odgovarajuću sopstvenu vrednost 1.

* Ovo ne znači da postoji samo jedan sopstveni vektor koji ima sopstvenu vrednost 1.

- Korisnik ne bira uvek samo stranice dostupne sa tekuće strane već nekada bira narednu stranu nezavisno od tekuće:

$$p = \alpha(A + vk^T)p + (1 - \alpha)v = (\alpha(A + vk^T) + (1 - \alpha)ve^T)p$$

- e vektor čiji su svi elementi jednaki 1, pri čemu poslednja jednakost važi zahvaljujući tome što važi $e^T p = \sum_{i=1}^n p_i = 1$.
- p je sopstveni vrednost google matrice:

$$G = \alpha(A + vk^T) + (1 - \alpha)ve^T$$

- p je sopstveni vektor koji odgovara najvećoj sopstvenoj vrednosti matrice G , ona koja je jednaka 1.
- *Norma* je funkcija $\|\cdot\| : X \mapsto \mathbb{R}$ takva da za svako $\alpha \in \mathbb{R}$ i $x, y \in X$ važi:
  - $\|\alpha x\| = |\alpha| \|x\|$
  - $\|x + y\| \leq \|x\| + \|y\|$
  - Ako važi $\|x\| = 0$, onda važi $x = 0$.
- p -norme nad vektorima iz $\mathbb{R}^n$:

$$\|x\|_p = \sqrt[p]{\sum_{i=1}^n x_i^p}$$

- *Ekvivalentnost p -normi*: Za svake dve p -norme $\|\cdot\|_a$ i $\|\cdot\|_b$ postoje konstante $0 < c_1 \leq c_2$, takve da za svako $x \in X$ važi:

$$c_1 \|x\|_b \leq \|x\|_a \leq c_2 \|x\|_b$$

– Konvergencija u jednoj p -normi povlači konvergenciju u drugoj p -normi.

- p -norma nad matricama:

$$\|A\|_p = \max_{x \neq 0} \frac{\|Ax\|_p}{\|x\|_p}$$

- Frobenijusova norma:

$$\|A\|_F^2 = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ij}^2$$

Dekompozicija matrica

- LU, Čoleski, QR i SVD dekompozicije

LU dekompozicija

- LU dekompozicija podrazumeva predstavljanje matrice u vidu proizvoda L donjetrougaone ja jedinicama na dijagonali, i U gornjetrougaone.

$$A = LU$$

- Koristimo za rešavanje sistema: $Ax = b$

$$Ax = (LU)x = L(Ux) = b$$

- Prvo rešimo: $Ly = b$
- Drugo rešimo: $Ux = y$
- LU dekompozicija zahteva $\frac{1}{3}n^3$ množenja, dok Gaus-Žordanova metoda zahteva n^3 množenja.
- Rešavanje sistema: $Ax = b_1, \dots, Ax = b_n$ je značajno ubrzano.
- Inverzna matrica A^{-1} :
  - Prvo rešimo: $Ly = I_i$
  - Drugo rešimo: $Ux = y$
- Pod čvrstim uslovima moguće je dobiti LU dokompiziciju matrice
  - Ako to nije moguće uvek je moguće razmeniti njene redove i dobiti odgovarajuću dekompoziciju.
- Ako je poznata LU dekompozicija, lako je izračunati determinantu matrice (proizvod dijagonalnih elemenata matrice U).
  - Treba voditi računa o broju permutacija, i tako odrediti znak determinante.

Čoleski dekompozicija

- Matrica je pozitivno definitna ukoliko za sve vektore x odgovarajuće dimenzije, različite od nule, važi $x^T Ax > 0$.
- Čoleski dekompoziciju kvadratne matrice A je moguće izvršiti pod uslovima da je ona simetrična i pozitivno definitna (L je donje trougaona matrica sa strogo pozitivnim dijagonalnim elementima):

$$A = LL^T$$

- Matricu L računamo narednim formulama:

$$l_{ii} = \left(a_{ii} - \sum_{k=1}^{i-1} l_{ik}^2 \right) \quad i = 1, \dots, n$$

$$l_{ji} = \frac{1}{l_{ii}} \left(a_{ij} - \sum_{k=1}^{i-1} l_{ik} l_{jk} \right) \quad i = 1, \dots, n-1, j = i+1, \dots, n$$

- Izračunavanje Čoleski dekompozicije zahteva $\frac{1}{6}n^3$ množenja, što je duplo bolje od LU dekompozicije.

- Pozitivna definitnost implicira invertibilnost, pa je stabilost izračunavanja veća.
- Ako je poznata Čoleski dekompozicija matrice A rešavanje sistema $Ax = b$ se vrši tako što se redom reše sistemi:

$$Ly = b$$

$$L^T x = y$$

- Determinantu je moguće izračunati na sledeći način:

$$\det(A) = \det(L) \cdot \det(L^T) = (\det(L))^2$$

- $\det(L)$ je proizvod njenih dijagonalnih elemenata.
- Postojanje Čoleski dekompozicije matrice implicira da je ta matrica simetrična i pozitivno definitna.
  - Simetrija je očigledna
  - Pozitivno semidefinitna: $x^T Ax = x^T LL^T x = (L^T x)^T (L^T x) = \|L^T x\|^2 \geq 0$
  - Pozitivno definitna: $x^T Ax = 0$ akko $x = 0$.
- Sprovođenjem Čoleski dekompozicije možemo utvrditi da li je matrica pozitivno definitna.

QR dekompozicija

- Za kvadratnu matricu Q se kaže da je ortogonalna, ukoliko za nju važi $Q^T Q = Q Q^T = I$
  - Nije potrebno nalaziti inverz ovakvih matrica.
  - Čuvaju euklidsku normu vektora pri množenju:

$$\|Qx\|_2^2 = (Qx)^T Qx = x^T Q^T Qx = x^T x = \|x\|_2^2$$

- Uslovljenost matrice se definiše kao maksimum uslovljenosti sistema jedinačin $Ax = b$:

$$\max_{x, \Delta b} \frac{\|Q^{-1} \Delta b\|}{\|\Delta b\|} \cdot \frac{\|Qx\|}{\|x\|} = \max_{x, \Delta b} \frac{\|Q^T \Delta b\|}{\|\Delta b\|} \cdot \frac{\|Qx\|}{\|x\|} = 1$$

- Ortogonalne matrice imaju minimalnu moguću uslovljenost $Cond(Q) = 1$
- Proizvoljna matrica A , dimenzije $m \times n$ se može predstaviti pomoću ortogonalne matrice Q dimenzije $m \times m$ i matrice R dimenzije $m \times n$ u obliku

$$A = QR$$

- Matrice R je oblika $R = \begin{pmatrix} R' \\ 0 \end{pmatrix}$, gde je R' gornjetrogona matrica dimen-

zija $n \times n$. Matrica R ima formu

$$R = \begin{pmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ 0 & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & r_{nn} \\ 0 & 0 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & 0 \end{pmatrix}$$

- Zbog nula u matrici R moguće je čuvati samo njenu redukovanu formu R' i odgovarajuću redukovanu formu Q' .
- Ako je matrica A kvadratna, sistem jednačina $Ax = b$ se može rešiti kao ($Q^{-1} = Q^T$):

$$Rx = Q^T b$$

- QR dekompozicija zahteva više operacija nego izračunavanje LU dekompozicije.
- Matrica R je gornjetrougaona, a matrica Q ortogonalna, pa QR dekompozicija može voditi boljoj numeričkoj stabilnosti
- Posebno je interesantno koristi QR dekompoziciji kada matrica A nije kvadratna, što prethodne dve dekompozicije zahtevaju da je matrica A kvadratna.
- Neka je $A = QR$, prostor kolona matrice A je prostor kolona matrice Q , tj.

$$\begin{aligned} u \in C(A) &\iff u = Ax \text{ za neko } x \\ &\iff u = QRx \\ &\iff u = Qy \text{ za } y = Rx \text{ (matrica } Q \text{ je ortogonalna pa je } A \text{ invertibilna)} \\ &\iff u \in C(Q) \end{aligned}$$

- Algoritam koji se koristi za računanje QR dekompozicije je Householderov algoritam, koji je numerički stabilan, zahvaljujući tome što počina na upotrebi ortogonalnih matrica, a zahteva oko $2mn^2 - \frac{2}{3}n^3$ operacija.
  - Koristi niz matrica: $Q_1, \dots, Q_n \in \mathbb{R}^{m \times m}$ da bi dobio gornjetrougaonu matricu, tj.

$$Q_n \cdots Q_2 Q_1 A = R$$

- Množenje i -tom matricom anuliraju svi elementi i -te kolone ispod glavne dijagonale.
- Ovim postupkom QR dekompozicija matrice A jednaka je:

$$A = Q_1^T Q_2^T \cdots Q_n^T R$$

- Svaka od matrica Q_i ima formu:

$$Q_i = \begin{pmatrix} I & 0 \\ 0 & F \end{pmatrix}$$

- I kvadrana jedinična matrica dimenzije $i - 1$.
- F ortogonalna kvadratna Hausholderova metrica refleksije dimenzije $m - i + 1$.
- Ideja konstrukcije matrice F je da treba da realizuje refleksiju vektora tako da mu svi elementi osim prvog budu 0.

$$Fx = \begin{pmatrix} \|x\|_2 \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \end{pmatrix}$$

- Projekcija na podprostor H :

$$P_H = I - \frac{vv^T}{v^T v}$$

- Kako transformacija F treba da pomeri x dvaput dalje nego projekcija, željena matrica je (za koju se lako pokazuje da je ortogonalna):

$$F = I - 2 \frac{vv^T}{v^T v}$$

- Za vektor v uzimamo:

$$v = \text{sgn}(x_1) \|x\|_2 e_1 + x$$

Hausholderov algoritam

- for $i = 1$ to n do
  - $x = a_{i:m,i}$
  - $v_i = \text{sgn}(x_1) \|x\|_2 e_1 + x$
  - $v_i = v_i / \|v_i\|_2$
  - $a_{i:m,i:n} = a_{i:m,i:n} - 2v_i(v_i^T a_{i:m,i:n})$

Algoritam za množenje vektor x matricom Q kada je poznat niz vektora $v_1, \dots, v_n$.

- for $i = n$ to 1 do
  - $x_{i:m} = x_{i:m} - 2 v_i (v_i^T x_{i:m})$

Singularna dekompozicija

- Matrice blizu singularnim su loše uslovljene, pa SVD pruža smisleno baratanje ovakvim matricama.
- Neka je A matrica dimenzije $m \times n$, pri čemu je $m \geq n$.
- Postoji ortogonalna matrica U dimenzije $m \times m$, dijagonalna matrica Σ dimenzije $m \times n$ i ortogonalna matrica V dimenzije $n \times n$, takva da važi:

$$A = U \Sigma V^T$$

- Matrica Σ ima $m - n$ vrsta koje se sastoje isključivo od nula pa se mogu zanemariti, uz to uklanjamo i $m - n$ poslednjih kolona matrice U , pa dobijamo:

$$A = U' \Sigma' V^T$$

- Dijagonalni elementi matrice Σ , σ_i za $i = 1, 2, \dots, n$, nazivaju se singularnim vrednostima matrice A .
- Važe sledeća svojstva singularne dekompozicije:
  - Singularne vrednosti matrice A su sve nenegativne i predstavljaju kvadratne korene sopstvenih vrednosti matrice AA^T i $A^T A$.
  - Rang matrice A jednak je broju singularnih vrednosti koje nisu jednake nuli.
  - Kolone matrice U su sopstveni vektori matrice AA^T i nazivaju se *levim singularnim vektorima* matrice A .
  - Kolone matrice V predstavljaju sopstvene vektore matrice $A^T A$ i nazivaju se *desnim singularnim vektorima* matrice A .
  - Kolone matrice V koje odgovaraju nultim singularnim vrednostima predstavljaju ortonormiranu bazu jezgra matrice A , odnosno prostora svih vektora x , takvih da važi $Ax = 0$.
  - Kolone matrice V koje odgovaraju nenultim singularnim vrednostima predstavljaju ortonormiranu bazu prostora vrsta matrice A .
  - Kolone matrice U koje odgovaraju nenultim singularnim vrednostima predstavljaju ortonormiranu bazu prostora kolona matrice A .
  - Kolone matrice U koje odgovaraju nenultim singularnim vrednostima predstavljaju ortonormiranu bazu levog jezgra matrice A , odnosno prostora svih vektora x , takvih da važi $x^T A = 0$.
  - $\|A\|_2 = \sigma_1$
  - $\|A\|_F = \sqrt{\sum_{i=1}^n \sigma_i^2}$
  - $Cond(A) = \frac{\sigma_1}{\sigma_n}$
- Za računanje singularne dekompozicije potrebno je $\Theta(mn^2)$ operacija, sa nepovoljnim konstantnim faktorom. Izračunavanje singularne dekompozicije je numerički vrlo stabilno.
- Pomoću singularne dekompozicije može se izvesti ortogonalizacija skupa vektora: Odradimo singularnu dekompoziciju nad matricom čije kolone čine dati vektori, dobijamo ortonormiranu bazu koju čine kolone matrice U .
- Ako su U_i kolone matrice U , a V_i kolone matrice V , onda:

$$A = \sum_{i=1}^n \sigma_i U_i V_i^T$$

- Inverz kvadratne matrice pomoću singularne dekompozicije (svaka od singularnih vrednosti σ_i , zamenjena vrednošću $\frac{1}{\sigma_i}$):

$$A^{-1} = V \Sigma^{-1} U^T$$

- U slučaju da Σ^{-1} nije inverz matrice Σ , to znači da je sama matrica A loše uslovljena.

- Rešavanje sistema $Ax = b$ (neka je $x' = V\Sigma^{-1}U^Tb$):

$$Ax' = AV\Sigma^{-1}U^Tb = U\Sigma V^TV\Sigma^{-1}U^Tb = U\Sigma\Sigma^{-1}U^Tb$$

- Proizvod $\Sigma\Sigma^{-1}$ ima nule van dijagonale, jedinice na dijagonali na pozicijama singularnih vrednosti koje nisu nula i nule na ostalim pozicijama.
- Ax' će biti jednak vektoru b na pozicijama nultih singularnih vrednosti.

Sopstveni vektori matrica

- Kvadratna matrica A ima *sopstveni vektor* i sopstvenu vrednost λ , ukoliko važi:

$$Ax = \lambda x \quad x \neq 0$$

- Matrica A ne menja pravac sopstvenog vektora.
- Različitim sopstvenim vrednostima odgovaraju linearno nezavisni vektori.
- Sopstvene vrednosti jednake su nulama karakterističnog polinoma

$$\det(A - \lambda I).$$

- Svako sopstvenoj vrednosti λ_i odgovara sopstveni potprostor V_i .
  - * Neka je D dijagonalna matrica sopstvenih vrednosti u kojoj se svaka λ_i ponavlja $\dim(V_i)$ puta, i X matrica čije su kolone odgovarajući sopstveni vektori, tada važi

$$AX = XD \quad A = XDX^{-1} \quad D = X^{-1}AX$$

- * Ako je matrica V_i simetrična, uvek je moguće konstruisati dijagonalnu matricu D .
- Potpune metode pronalaze sve sopstvene vektore date matrice.
- Delimične metode pronalaze neke sopstvene vektore date matrice.

Potpune metode

- Pronalazimo nule karakterističnog polinoma $\det(A - \lambda I)$ i potom rešavamo sistem jednačina $(A - \lambda I)x = 0$.
- Jakobijeva metoda zasnovana na primeni matrica rotacije kako bi se anulirali vandijagonalni elementi.
- QR metoda se zasniva na opažanju da:

$$A_1 = A$$

$$A_{i+1} = R_i Q_i$$

- Zbog ortogonalnosti matrica važi:

$$A_{i+1} = R_i Q_i = Q_i^T Q_i R_i Q_i = Q_i^T A_i Q_i$$

- Pod određenim uslovima niz matrica R_i konvergira matrici koja na dijagonali ima sopstvene vrednosti, a matrica sopstvenih vektor X se dobija kao proizvod $Q_1 Q_2 \dots$.

Delimične metode

- Delimične metode omogućavaju traženje samo nekih sopstvenih vektora, po pravili dominantnog sopstvenog vektora - onog koji odgovara po modulu najvećoj sopstvenoj vrednosti.
- *Metoda stepenovanja* (power method).
  - Neka su $x_1, \dots, x_n$ sopstveni vektori matrice $A \in \mathbb{R}^{n \times n}$. Neka je v_0 proizvoljan vektor. Sopstveni vektori čine bazu prostora pa važi

$$v_0 = \alpha_1 x_1 + \dots + \alpha_n x_n$$

- Neka je $v_k = A^k v_0$, onda

$$v_k = \lambda_1^k \alpha_1 x_1 + \dots + \lambda_n^k \alpha_n x_n$$

- Ako važi $|\lambda_1| > |\lambda_2| \geq |\lambda_3| \geq \dots \geq |\lambda_n|$ i $\alpha_1 \neq 0$, onda važi:

$$\lambda_2^k \alpha_2 x_2 + \dots + \lambda_n^k \alpha_n x_n = o(\lambda_1^k \alpha_1 x_1)$$

- * Vektor v_k konvergira ka sopstvenom vektoru kolinearnom sa x_1 .
- Odgovarajuća sopstvena vrednost je aproksimirana izrazom

$$\frac{v_k^T A v_k}{v_k^T v_k}$$

- Algoritam PageRank se zasniva na metodi stepenovanja.
- Kako izračunati ostale sopstvene vektore?
  - Neka je $|\lambda_1| > |\lambda_2| > \dots > |\lambda_n|$ i neka su $y_1, \dots, y_n$ sopstveni vektori matrice A^T , skalirani tako da važi $x_i \cdot y_j = \delta_{ij}$. Neka je

$$A_1 = A$$

$$A_{i+1} = A_i - \lambda_i x_i y_i^T \quad i = 2, \dots, n$$

- Sopstveni vektori i vrednosti se dobijaju primenom metoda stepenovanja na matrice A_i i A_i^T , za $i = 1, \dots, n$.
- Ova metoda se naziva *metodom iscrpljivanja*.

Analiza glavnih komponenti

- Podaci su predstavljeni u visokodimenzionom prostoru.
- Često glavne informacije leže u niskodimenzionim podprostorima.
- Redukcija dimenzionalnosti, radi skladištenja podataka i bržeg izračunavanja mašinskih algoritama.
- Često postoje korelacije i linearne zavisnosti među podacima, pa je eliminisanje redundantnosti jedan o bitnih, a i teških zadatak.
- Racionalan pristup je naći skup vektora duž kojih je varijacija podataka najmanja.
- Kako bi konstruisani vektori bili nekorelisani, oni moraju biti ortogonalni, oni se nazivaju *glavne komponente*.

- Konstruišemo glavne komponente redom, tako da prvi vektor opisuje najvišu varijansu u podacima.
- Prva glavna komponenta se dobija kao rešenje problema

$$\max_{\|v\|=1} \sum_{i=1}^N (x_i \cdot v)^2 = \max_{\|v\|=1} \|Xv\|_2^2 = \max_v \frac{\|Xv\|_2^2}{\|v\|_2^2} = \max_v \frac{\|Xv\|_2}{\|v\|_2}$$

- Prema definiciji matičnih p normi, maksimalna vrednost veličine koja se maksimizuje je $\|X\|_2$, što je takođe najveća singularna vrednost σ_1 matrice X , što je koren po modulu najveće sopstvene vrednosti λ_1 matrice $X^T X$.

$$\frac{\|Xv\|_2}{\|v\|_2} = \left(\frac{v^T X^T X v}{v^T v} \right)^{1/2} = (\lambda_1 \frac{v^T v}{v^T v})^{1/2} = \sqrt{\lambda_1}$$

- Maksimalna vrednost se dostiže kada je v dominantan sopstveni vektor matrice $X^T X$.
- Sledeću glavnu komponentu dobijamo kada postupak primenimo na $X_1^T X$, itd. . .
- Neka su $v_1, v_2, \dots, v_n$ glavne komponente, svaki podatak x se može predstaviti pomoću koordinata $(x \cdot v_1, \dots, x \cdot v_n)$, odnosno matrica X se može zameniti matricom XV .
- Svakoј komponenti se može pridružiti udeo varijanse koju opisuje:

$$\frac{\sigma_i^2}{\sum_{j=1}^n \sigma_j^2}$$

- Udeo varijanse dobijen pomoću prvih k komponenti je

$$\sum_{i=1}^k \frac{\sigma_i^2}{\sum_{j=1}^n \sigma_j^2}$$

- $X^T X$ predstavlja matricu kovarijanse kolona polazne matrice podataka.
- Podatke možemo standardizovati, tada $X^T X$, predstavlja matricu korelacije kolona polazne matrice podataka.
- Da li izvršiti standardizaciju ili ne?
  - Ako su merene na istoj skali, i ne razlikuju se za red veličine standardizacijom gubimo informacije.
  - Inače, treba raditi standardizaciju.

Retki sistemi linearnih jednačina

- *Retke matrice* se karakterišu malim brojem nenula elemenata.
- Omogućava efikasno skladištenje matrice, kao i efikasno izračunavanje.
- Trivijalan primer rekte matrice je dijagonalna matrice.
  - Za njeno čuvanje je potrebno $\Theta(n)$, a rešavanje sistema je $\Theta(n)$ operacija.

- Slično važi i za matrice oblika:

$$\begin{pmatrix} b_1 & c_1 & 0 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ a_2 & b_2 & c_2 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ 0 & a_3 & b_3 & c_3 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & 0 & \dots & b_{n-2} & c_{n-2} & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & \dots & a_{n-1} & b_{n-1} & c_{n-1} \\ 0 & 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & a_n & b_n \end{pmatrix}$$

- Blok-dijagonalne matrice:

$$\begin{pmatrix} A_1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & A_2 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & A_m \end{pmatrix}$$

- Sistem $Ax = b$ rešavamo tako što rešimo pojedinačne podsisteme po blokovima:

$$A_1 x_1 = b_1$$

$$A_2 x_2 = b_2$$

$$\vdots$$

$$A_m x_m = b_m$$

- Složenost rešavanja ovakvog sistema je: $m\Theta((n/m)^3) = \Theta(n^3)/m^2$.

- Ostale retke matrice:

- *Trakasta, blok-trougaona, blok-trodijagonalna, blok-dijagonalna sa ivicom, blok-dijagonalna sa dve ivice, blok trougaona sa ivicom, trakasto-trougaona sa ivicom, trakasta sa ivicom, trakasta sa dve ivice...*

Inkrementalni pristup rešavanju problema linearne algebre

- Da li je moguće, u slučaju malih promene u matrici, efikasno ažurirati dekompoziciju ili inverz?
- *Šerman-Morison-Vudburijeva formula* u slučaju modifikacija niskog ranga:

$$(A + UV^T)^{-1} = A^{-1} - A^{-1}U(I + V^T A^{-1}U)^{-1}V^T A^{-1}$$

- Pri rešavanju sistema $(A + UV^T)x = b$ važi

$$\begin{aligned} x &= (A + UV^T)^{-1}b \\ &= (A^{-1} - A^{-1}U(I + V^T A^{-1}U)^{-1}V^T A^{-1})b \\ &= A^{-1}b - A^{-1}U(I + V^T A^{-1}U)^{-1}V^T A^{-1}b \\ &= y - ZH^{-1}V^T y \end{aligned}$$

- Pri tome $y = A^{-1}b$, $Z = A^{-1}U$, $H = I + V^T A^{-1}U$, $y = A^{-1}b$
- y je rešenje sistema $Ay = b$, koje može da se izračuna metodom dekompozicije za retke matrice.
- Z može da se izračuna kao rešenje p retkih sistema

$$Az_1 = U_1$$

$$Az_2 = U_2$$

$$\vdots$$

$$Az_p = U_p$$

- Vektor $H^{-1}V^T y$ može da se izračuna reštavanjem sistema:

$$Hw = V^T y$$

- Inkrementalno gradimo sistem dodavanjem podataka u primeni metode najmanjih kvadrata.
- Pored primene za lako ažuriranje inverza pomoću prethodnih formula moguće je izvesti i efikasno ažuriranje dekompozicija matrica.
  - Sistem za preporučivanje je jedan idealan primer.

Matematička optimizacija

Opšti *problem optimizacije* je oblika:

$$\min_{x \in \mathcal{D}} f(x)$$

$$\text{t.d. } g_i(x) \leq 0 \quad i = 1, \dots, M$$

gde je f *funkcija cilja*, skup $\mathcal{D}$ *domen*, i M *funkcija ograničenja* g_i . Objekat iz domena $x \in \mathcal{D}$ se naziva *dopustivo rešenje*. Potrebno je među svim dopustivim rešenjima naći ono za koje je vrednost ciljne funkcije najmanja.

- Pronalaženje maksimuma funkcije f se može svesti na pronalaženje minimuma funkcije $-f$.
- Ograničenje $g(x) = 0$ se može predstaviti pomoću dva ograničenja: $g(x) \leq 0$ i $-g(x) \leq 0$.
- Problemi: raspoređivanje, transport, komunikacija, problemi mašinskog učenja, metode automatskog dizajna hardvera, računarske vizije, robotika, odlučivanja, ekonomije i finansije, biologije, građevine, goe nauka, arheologije, ...
- Podela metoda za rešavanje problema optimizacije po osobinama problema:
  - **Lokalnost**
    - * Lokalni ili globalni minimumi?
    - * Lokalne optimizacije su obično egzaktne
    - * Globalne optimizacije nemaju egzaktne metode, već se rešavaju heuristikama

- **Neprekidnost**
  - * U zavisnosti od toga da li je domen diskretan ili neprekidan skup?
  - * Kod diskretnih optimizacija se javlja kombinatorna eksplozija pa se optimizacione metode zasnivaju često na heuristikama.
  - * Neprekidne optimizacije je obično lako rešiti matematičkom analizom, i obično su te metode efikasne.
- **Diferencijabilnost**
  - * Da li su funkcija cilja i ograničenja diferencijabilni?
  - * Ako su neprekidne, koriste gradijent, a ako su još i glatke koriste hesijan kao dodatne informacije o pronalaženju minimuma.
- **Konveksnost**
  - * Da li su funkcija cilja i ograničenja konveksni?
  - * Tada imamo jedinstveni optimum, pa se pronalaženje globalnog optimuma svodi na pronalaženje lokalnog optimuma.
- **Prisustvo ograničenja**
  - * Ako nemamo ograničenja, probleme je moguće rešiti dosta jednostavnijim metodama.

Primeri praktičnih problema neprekidne matematičke optimizacije

Neprekidna optimizacija

- U ovom delu se govori o neprekidnoj optimizaciji, tj. domen je neprekidan skup.

Uslovi optimalnosti

- Pretpostavimo da su funkcije cilja i ograničenja diferencijabilne.
- *Gradijent* funkcije f u tački x :

$$\nabla f(x) = \left(\frac{\partial f(x)}{\partial x_1}, \frac{\partial f(x)}{\partial x_2}, \dots, \frac{\partial f(x)}{\partial x_n} \right)$$

- Gradijent opisuje pravac u kojem funkcija najbrže raste u toj tački.
- U nekoj tački x^* optimuma, gradijent je nula, tj.

$$\nabla f(x^*) = 0$$

- Tada je tangentna površ je horizontalna.
- Ako je za tačku x^* važi $\nabla f(x^*) = 0$, onda ona ne mora biti tačka optimuma, i takve tačke se nazivaju *stacionarnim*.
- Dva puta diferencijalne funkcije imaju svoj *hesijan*:

$$\nabla^2 f(x) = \left[\frac{\partial^2 f(x)}{\partial x_i \partial x_j} \right]$$

- Da bi stacionarna tačka zaista bila optimum, hesijan u datoj tački mora biti pozitivno ili negativno definitna matrica, tj. mora da važi:

$$h^T \nabla^2 f(x^*) h > 0, \text{ gde } h \neq 0$$

- U slučaju optimizacionih problema sa ograničenjima postoje uslovi optimalnosti *KKT uslovi*:
  - Neka je dat problem

$$\min_{x \in \mathbb{R}^n} f(x)$$

$$\text{t.d. } g_i(x) \leq 0 \quad i = 1, \dots, M$$

$$h_j(x) = 0 \quad j = 1, \dots, L$$

- Neka je x^* optimalno rešenje i neka su sve funkcije diferencijabilne u x^* . Ako važe *uslovi regularnosti*, postoje konstante μ_i^* i λ_j^* takve da važi:

$$g_i(x^*) \leq 0$$

$$h_j(x^*) = 0$$

$$-\nabla f(x^*) = \sum_{i=1}^M \mu_i^* \nabla g_i(x^*) + \sum_{j=1}^L \lambda_j^* \nabla h_j(x^*)$$

$$\mu_i^* \geq 0$$

$$\mu_i^* g_i(x^*) = 0$$

- Jedan od gornjih uslova možemo posmatrati kao da je (x^*, μ^*, λ^*) stacionarna tačka *lagranžijana*:

$$L(x, \mu, \lambda) = f(x^*) + \sum_{i=1}^M \mu_i g_i(x) + \sum_{j=1}^L \lambda_j h_j(x)$$

- Uslova regularnosti:
  - Sva ograničenja su afine funkcije
  - Gradijenti aktivnih ograničenja i jednakosnih ograničenja u tački x^* su linearno nezavisni
  - Sve funkcije u problemu su konveksne i postoji tačka x takva da je $h_j(x) = 0$ za sve j i $g_i(x) < 0$ za sve i .
- Dovoljan uslov optimalnosti se može sada definisati preko hesijana: Za svako h koje zadovoljava $h^T \nabla g_i(x) = 0$ za svako nejednakosno ograničenje g_i treba da važi:

$$h^T \nabla_{xx}^2 L(x^*, \lambda^*, \mu^*) h > 0$$

Metode lokalne optimizacije prvog reda bez ograničenja

- Metode optimizacije prvog reda podrazumevaju sve metode koje kao jedine informacije o funkciji koriste njene vrednosti i vrednosti njenog gradijenta u proizvoljnim tačkama.
- Neka je $X \subset \mathbb{R}^n$. Funkcija $f : X \mapsto \mathbb{R}$ je *Lipšic neprekidna*, ukoliko postoji konstanta L , takvda da za sve $x, y \in X$ važi

$$|f(x) - f(y)| \leq L\|x - y\|$$

- Diferencijabilna funkcija $f : X \mapsto \mathbb{R}$ je *konveksna*, ako za svako $x, y \in X$ važi:

$$f(x) \geq f(y) + \nabla f(y)^T(x - y)$$

- Funkcija f je *konkavna* ukoliko je funkcija $-f$ konveksna.
- Funkcija f je *jako konveksna*, ukoliko postoji $m > 0$ i za svako $x, y \in X$ važi:

$$f(x) \geq f(y) + \nabla f(y)^T(x - y) + \frac{m}{2}\|x - y\|^2$$

- Neformalno, jako konveksna funkcija je konveksna bar koliko i kvadratna funkcija.

- Svojstva konveksnih funkcija:
  - Ako su $f_1, \dots, f_m$ konveksne funkcije i važi $w_1 \geq 0, \dots, w_m \geq 0$, onda je i sledeća funkcija konveksna:

$$w_1 f_1(x) + \dots + w_m f_m(x)$$

- Ako je f konveksna funkcija, A matrica i b vektori odgovarajućih dimenzija, onda je i $f(Ax + b)$ konveksna funkcija.
- Ako su $f_1, \dots, f_m$ konveksne funkcije, onda je i sledeća funkcija konveksna:

$$\max\{f_1(x), \dots, f_m(x)\}$$

- * Isto važi i za supremum nad beskonačnim skupom konveksnih funkcija.
- Kompozicija $f \circ g$ je konveksna funkcija ako je funkcija f konveksna i neopadajuća po svim argumentima, a funkcija g konveksna ili ako je funkcija f konveksna i nerastuća po svim argumentima, a g konkavna.
- *Gradijentni spust* je metoda optimizacije prvog reda za diferencijabilna funkcije.
  - Počinjemo od nasumične tačke x_0
  - Svako sledeću tačku računamo na osnovu prethodne: $x_{k+1} = x_k - \alpha_k \nabla f(x_k)$
  - Kako izabrati parametre α_k ?
    - * Konstantne vrednosti: $\alpha_k = \alpha$, za svako k .
    - * Izbor mora da zadovoljava Robins-Monroove uslove:

$$\sum_{i=0}^{\infty} \alpha_k = \infty \quad \sum_{i=1}^{\infty} \alpha_k^2 < \infty$$

- * Jedan izbor može biti $\alpha_k = \frac{1}{k}$.
- Kriterijum zaustavljanja:
  - * Određeni broj iteracija;
  - * $\|x_{k+1} - x_k\| < \varepsilon$;
  - * $|f(x_{k+1}) - f(x_k)| < \varepsilon$;
  - * $\frac{|f(x_{k+1}) - f(x_k)|}{|f(x_0)|} < \varepsilon$;
- Za konveksne funkcije sa Lipšic neprekidnim gradijentom, pod Robins-Monroovim uslovima greška $\|x_k - x^*\|$, gde je x^* tačka minimuma, je reda $O(\frac{1}{k})$. Ovo implicira da metod konvergira.
- Za jako konveksne funkcije sa Lipšic neprekidnim gradijentom, greška je reda $O(c^k)$ za neko $0 < c < 1$.
- Ostale neprekidne funkcije koje nisu konveksne, gradijentni spust konvergira, ali navedene brzine konvergencija ne važe.
- Na izduženim konturama gradijentni spust pravi zig-zag putanju, kako gradijent ne mora biti pravac najbržeg kretanja ka minimumu.
- Prednost metode gradijentnog spusta su njena jednostavnost i široki uslovi promenljivosti.
- Mane su spora konvergencija, to što je izabran pravac samo lokalno optimalan.
- *Stohastički gradijentni spust* je modifikacija gradijentnog spusta tako što se umesto gradijenta koristi neki slučajni vektor čije je očekivanje kolinearno sa gradijentom i istog je smera.
  - Ima smisla koristiti je kada se funkcija koja se optimizuje može predstaviti kao presek drugih funkcije:

$$f(x) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^N f_i(x)$$

- Korak se onda računa, za nasumično izabevano i , kao:

$$x_{k+1} = x_k - \alpha_k \nabla f_i(x_k)$$

- Novo i može da se bira: $i = (k \bmod N) + 1$
- Još jedan pristup da se za novo rešenje x_{k+1} uključuje presek nekog podskupa funkcije f_i (minibatch).
- Za konveksne funkcije sa Lipšic neprekidnim gradijentom greška je $O(\frac{1}{\sqrt{k}})$
- Za jako konveksne funkcije sa Lipšic neprekidnim gradijentom greška je reda $O(\frac{1}{k})$.
- Nekada se gradijent skup za izračunavanje, pa se kod stohastičkog gradijentnog spusta on jeftino aproksimira.
- *Metod inercije* se zasniva na ideji akumuliranje prethodnog gradijenta, pri čemu je značaj starijih gradijenata manji, a novijih veći:

$$d_0 = 0$$

$$d_{k+1} = \beta_k d_k + \alpha_k \nabla f(x_k)$$

$$x_{k+1} = x_k - d_{k+1}$$

- *Nestorovljev ubrzani gradijentni spust* je modifikacija metoda inercije, koja predstavlja asimptotski optimalan algoritam prvog reda za konveksne funkcije:

$$d_0 = 0$$

$$d_{k+1} = \beta_k d_k + \alpha_k \nabla f(x_k - \beta_k d_k)$$

$$x_{k+1} = x_k - d_{k+1}$$

- Za konveksne funkcije sa Lipšic neprekidnim gradijentom, greška je reda $O(\frac{1}{k^2})$.

Metode lokalne optimizacije drugog reda bez ograničenja

- Metode optimizacije drugog reda pored vrednosti funkcija i gradijenta, koriste hesijan.
- Kako gradijent pruža informaciju o brzini promene funkcije duž različitih koordinatnih pravaca, tako hesijan pruža informaciju o brzini promene gradijenta duž različitih koordinatnih pravaca.
- *Njutnov metod*:

$$x_{k+1} = x_k - \frac{f'(x_k)}{f''(x_k)}$$

$$x_{k+1} = x_k - \nabla^2 f(x_k)^{-1} \nabla f(x_k)$$

- Za jako konveksne funkcije sa Lipšic neprekidnim hesijanom, greška je reda $O(c^{2^k})$, za neko $0 < c < 1$, što je neuporedivo brže od metoda prvog reda.
- Neka je funkcija koja se minimizuje kvadratna:

$$f(x) = \frac{1}{2} x^T A x + b^T x + c$$

- Odgovarajući gradijent: $\nabla f(x) = b + Ax$
- Odgovarajući hesijana: $\nabla^2 f(x) = A$

- Korak Njutnove metode:

$$x_1 = x_0 - A^{-1}(b + Ax) = -A^{-1}b$$

$$\nabla f(x_1) = \nabla f(-A^{-1}b) = b + A(-A^{-1}b) = 0$$

- Iz prethodnog razmatranja imamo da je gradijent nula, pa je smo dobili stacionarnu tačku.
- Ako je f konveksna funkcija, tj. matrica A je pozitivno semidefinitna, sigurno se radi o minimumu.
- Ako je f konkavna funkcija, tj. matrica A je negativno semidefinitna, sigurno se radi o maksimumu.
- U svim ostalim slučajevima radi se o sedlenim tačkama.
- Njutnova metoda traži nulu gradijenta, a ne minimum funkcije.
  - Kasnijim razmatranjem to će biti ili minimum ili maksimum ili sedlena tačka.

- Njutnovom metodom se vrši niz uzastopnih minimizacija lokalnih kvadratnih aproksimacija funkcije.
- Prednost Njutnove metode je brza konvergencija
- Mana je memorijski zahtevno skladištenje hesijana, i zahtev za strogu konveksnost funkcije.
- *Kvazi-Njutnove metode* se zasnivaju na aproksimaciju inverza hesijana na osnovu gradijenata.
- *BFGS* (Brojden-Flečer-Goldfarb-Šano):

$$x_{k+1} = x_k - H_k^{-1} \nabla f(x_k)$$

- H_k^{-1} aproksimirana simetrična matrica.
- BFGS pretpostavlja i slaganje gradijenata funkcije f i njene kvadratne aproksimacije $\bar{f}_k$:

$$\bar{f}_k(x) = f(x_k) + \nabla f(x_k)^T (x - x_k) + \frac{1}{2} (x - x_k)^T H_k (x - x_k)$$

$$\nabla \bar{f}_k(x) = \nabla f(x_k) + H_k (x - x_k)$$

- Gradijenti se slažu u tački x_k .

$$\nabla f(x_k) + H_k (x_{k-1} - x_k) = \nabla f(x_{k-1})$$

- Ovaj uslov se oslanja na matricu H_k , što je nepoželjno, pošto je aproksimirana H_k^{-1} , pa se uslov transformiše u ekvivalentan:

$$H_k^{-1} (\nabla f(x_k) - \nabla f(x_{k-1})) = x_k - x_{k-1}$$

- Dodatno se zahteva da H_k^{-1} predstavlja rešenje narednog optimizacionog problema:

$$\min_{H^{-1}} \|H^{-1} - H_{k-1}^{-1}\|_2^2$$

$$\text{t.d. } H^{-1} (\nabla f(x_k) - \nabla f(x_{k-1})) = x_k - x_{k-1}$$

$$H^{-1T} = H^{-1}$$

- Ispostavlja se da ovaj problem ima rešenje u zatvorenoj formi, koje se brzo izračunava.
- BFGS ima red greške između $O(c^k)$ i $O(c^{2^k})$. Može se očekivati da ova metoda bude sportija od Njutnove, ali brža od metoda prvog reda.
- Ne rešava problem memorije, to radi LBFGS (low memory BFGS).

Linijaska pretraga

- Linijaska pretraga se zasniva na izboru dužine koraka. Pretražuje odabranu duž pravca za najboljom ili maka povoljnom dužinom koraka.
- Pretpostavimo da je izbor pravca spusta, tj. da važi $\nabla f(x)^T d < 0$, gde je d pravac.

- Egzaktna linijska pretraga u tački x_k :

$$\min_{\alpha \geq 0} f(x_k + \alpha d)$$

- Da li se ovaj problem može rešiti analitički ili ne?
- U praksi se retko koristi.
- Kako izabrati odgovarajuću vrednosti α ?
  - Neka je $\alpha_k = \alpha_0 \beta^k$ za $k > 0$, $\alpha_0 > 0$ i $\beta \in (0, 1)$. Linijska pretraga se bira najmanje k , odnosno najveće α_k za koje važe Armihov uslov:

$$f(x + \alpha_k d) \leq f(x) + \alpha_k \nabla f(x)^T d.$$

- Da je ovaj postupak izbora vrednosti α završava u konačnom vremenu?
  - Za dovoljno malo α važi:

$$f(x + \alpha d) \approx f(x) + \alpha \nabla f(x)^T d$$

- Kako α_k eksponencijalno opada, za dovoljno veliko k važi $\alpha_k < \alpha$.
- Kako je d pravac spusta, važi:

$$f(x) + \alpha \nabla f(x)^T d < f(x) + \alpha^* \nabla f(x)^T d$$

- Za dovoljno malo α važi:

$$f(x + \alpha f) < f(x) + \alpha^* \nabla f(x)^T d$$

Metode lokalne optimizacije sa ograničenjima

- Uz prisustvo ograničenja minimum funkcije ne mora biti jednak pravom minimumu funkcije.
- Takođe, ukoliko ne postoji minimum funkcije bez ograničenja, on može postojati ukoliko su ograničenja pristna.
- Najjednostavnije klasa problema sa ograničenjima su linearni problemi, odnosno problemi *linearnog programiranja*.
- Najpoznatiji metod rešavanja problema linearnog programiranja je *simpleks algoritam*.
  - Ima eksponencijalnu složenost, ali u praksi je često efikasan.
  - Postoji i algoritmi sa polinomijalnom složenošću.
- U slučaju konveksnog skupa dopustivih rešenja, moguće je primeniti mehanizam *projektovanog gradijenta*.

$$\min_{u \in U} \|x - u\|_2 = P_U(x)$$

$$x_{k+1} = P_U(x_k - \alpha_k \nabla f(x_k))$$

- Kako rešiti problem projektovanja?
  - Optimizacijom? Ne pokazuje se toliko efikasno
  - Metodi zasnovana na *kaznenim funkcijama* (algoritam *logaritamska barijera*)

- Opšti problem minimizacije rešavamo iterativno tako što se u k -toj iteraciji rešava problem (za početnu tačku uzima se rešenje prethodne iteracije):

$$\min_x f(x) + \frac{1}{\mu_k} \sum_{i=1}^L -\log(-g_i(x))$$

- Kada je $g_i(x)$ blisko nuli, vrednost kaznene funkcije $-\log(-g_i(x))$ je veliki pozitivan broj.
- Povećavanjem parametra μ se omogućava smanjenje uticaja kaznene funkcije.

Diskretna optimizacija

- Diskretna optimizacija podrazumeva diskretnost nekog od elemenata optimizacionog problema (domena, funkcije cilja).
- Metode se posmatraju kao algoritmi pretrage na prostoru potencijalnih rešenja.
- Egzaktna pretraga garantuje pronalaženje optimuma.
- Heuristička pretraga ne pruža nikakvu garanciju.

Egzaktne metode

- Problemi koje rešavaju egzaktne metode su vrlo često NP -teški.
- Zbog toga ove metode imaju eksponencijalne ili veće vremenske složenosti.
- *Grananje i ograničavanje* (Branch and bound)
  - Prostor rešenja se može deliti na dva ili više delova koji u uniji čine ceo prostor.
  - Iscrpna pretraga, ali ako je moguće uštedu u vremenu treba izvršiti odsecanjem podstabla pretrage.
  - Zasniva se na brzom određivanju donjih granica vrednosti funkcije cilja: kada je donja granica nekog od potprostora veća od najniže vrednosti pronađene u toku pretrage, celo podstablo koje odgovara tom potprostoru se može zanemariti.

Algoritam:

- Nekom heuristikom odrediti početno dopustivo rešenje x ,
- Neka je $B = f(x)$, $s = x$ i $Q = [P]$.
- Ponavljati dok $Q \neq \emptyset$
  - Uzeti instancu I iz reda Q
  - Ukoliko važi $single(I)$ i ako je x jedino rešenje instance I i važi $f(x) < B$, onda dodeliti $B = f(x)$ i $s = x$ i preskočiti ostatak iteracije.
  - Neka je $[I_1, \dots, I_n] = branch(I)$
  - Svaku instancu I_j za koju važi $bound(I_i) < B$ staviti u red
- Vratiti (s, B)

Heurističke metode

- Heurističke metode ne garantuju optimalnost.
- *Metaheuristike* su šabloni po kojima se kreiraju *heuristike* za konkretan problem.
- *Populacione* metaheuristike se zasnivaju na održavanju populacije dopustivih rešenja koja se paralelno menjaju, popravljaju, kobinuju, interaguju i slično. (genetski algoritmi, kolonija mrava, roj čestica, ...)
- Druge predstavljaju održanje jednog dopusivog rešenja. (simulirano kaljenje, tabu pretraga, metod promenljivih okolina).
- Mehanizam intenzifikacije popravljaju tekuće rešenje ili tekuća rešenje.
- Mehanizam diverzifikacije pokušava da se izvuče iz lokalno minimuma.
- *Metod promenljivih okolina* (VNS — variable neighbourhood search)
  - Održava jedno rešenje
  - Koristi metod pronalaženja lokalnog optimuma (metod intenzifikacije)
  - Koristi *razmrđavanje* (shaking) (metod diverzifikacije)
- $(N)_i(x)$, za $i = 1, \dots, K$ za svako dopustivo rešenje $x \in D$.

Redukovana metoda promenljivih okolina:

- Inicijalizovati dopustivo rešenje x
- Ponavljati naredne korake sve dok nije ispunjen kriterijum zaustavljanja:
  - Neka je $k = 1$.
  - Ponavljati dok važi $k < K$
    - * Razmrđavanje: nasumice generisati tačku $x' \in \mathcal{N}_k(x)$
    - * Kretanje: ukoliko je $f(x') < f(x)$, neka je $x = x'$ i $k = 1$, a u suprotnom, neka je $k = k + 1$

Metoda promenljivih okolina:

- Inicijalizovati dopustivo rešenje x
- Ponavljati naredne korake sve dok nije ispunjen kriterijum zaustavljanja:
  - Neka je $k = 1$.
  - Ponavljati dok važi $k < K$
    - * Razmrđavanje: nasumice generisati tačku $x' \in \mathcal{N}_k(x)$
    - * Lokalna pretraga: primeniti neki metod lokalne optimizacije počevši od x' i označiti rezultat sa x''
    - * Kretanje: ukoliko je $f(x'') < f(x)$, neka je $x = x''$ i $k = 1$, a u suprotnom, neka je $k = k + 1$

Opšta metoda promenljivih okolina se dobija kada se za mehanizam lokalne pretrage uzme *spust sa promenljivih okolinama* (variable neighbourhood descent):

- Neka je $l = 1$
- Ponavljati dok važi $l < L$
  - Pretraga: naći najbolje $x' \in \mathcal{N}_l(x)$
  - Kretanje: ukoliko je $f(x') < f(x)$, neka je $x = x'$ i $l = 1$, a u suprotnom, neka je $l = l + 1$
- Okoline $\mathcal{N}$ i N se ne moraju podudarati.